

Sentencje w czeskich dziełach Bartłomieja Paprockiego

Keywords: Czech literature of the 16th and 17th centuries, culture, maxim, proverb, Latin

Słowa kluczowe: literatura czeska XVI i XVII wieku, kultura, sentencja, przysłowie, łacina

Abstract

Bartholomew Paprocki is one of the writers who used maxims as an unerring medium for the expression of philosophical and ethical thought. His Czech works contain maxims provided in the Latin language (in the original version or translated into Czech), versed paraphrases of Latin proverbs and also his own maxims which have provenance in the ancient and Renaissance era, and often appear not to be formed by the author. Many a time Paprocki resorts to Czech proverbs of the time. The maxims are intertwined into the content of his works or highlighted as titles of specific poems and chapters. These maxims can be divided into topical categories. The most frequently used themes are: friendship and “woman”. Paprocki explores, again and again, the greatness of human mind, the fading of beauty, human vices and death. His maxims contain moral lessons, instructions, admonitions. The author proposes a positive model of human behavior.

Bartłomiej Paprocki należy do grona pisarzy wykorzystujących w swojej twórczości sentencję jako celną formę wyrazu myśli filozoficznej i etycznej. W jego czeskich dziełach występują sentencje w języku łacińskim (pozostawione w oryginale, lub tłumaczone na czeski), wierszowane parafrazy sentencji łacińskich, a także autorskie sentencje pisarza, które zdradzają jednak wpływy antyczne bądź renesansowe i często okazują się nieoryginalne. Niejednokrotnie Paprocki stosuje ówczesne czeskie przysłowia. Sentencje bywają wplecione w treść utworów lub wyodrębnione jako tytuły poszczególnych wierszy czy rozdziałów. Wśród sentencji można wyróżnić kilka grup tematycznych. Do najczęstszych należą: przyjaźń i kobieta. Paprocki wielokrotnie pisze też o potędze rozumu ludzkiego, przemijaniu urody, śmierci oraz wadach ludzkich. Sentencje zawierają nauki moralne, napomnienia, pouczenia, przestrogi. Autor proponuje pozytywny model postępowania człowieka.

Zgodnie z zaleceniami teoretyków antycznych oraz nowożytnych europejscy pisarze XVI i XVII wieku w swoich dziełach chętnie posługiwali się sentencjami¹, formułującymi uniwersalne prawidła moralne, które miały urozmaicać styl, a także wpływać na przekonanie czytelnika o słuszności prezentowanych wywodów.

Barbara Otwinowska w *Słowniku literatury staropolskiej* definiuje sentencję jako:

Zdanie o określonych walorach semantyczno-stylistycznych, wyrażające prawdę ogólną i powszechną, mogące pełnić funkcję dialektycznego dowodu lub stylistycznej figury, mogące jednak również zyskiwać pełną autonomię, urastając do rangi drobnej formy gatunkowej, zbliżonej do poezji epigramatycznej lub kunsztownej [...]. Sentencja jest wypowiedzią, czerpiącą z życia, oznajmiającą krótko albo co bywa, albo co być w życiu powinno. Tę semantyczną wartość wspierać miała krótkość i definicyjność zawartej w sentencji wypowiedzi. Krótkość była zarazem walorem estetycznym, uznawanym powszechnie przez retoryków starożytnych i nowożytnych, a ocenianym szczególnie przez stoików, głoszących maksymalną zwięzłość i rzeczowość (pregnantyzm) wypowiedzi [...]. Sentencja zatem bądź sprowadza się do bezpośredniej wypowiedzi typu moralno-logicznego stwierdzenia, bądź posługuje się przenośnią, porównaniem, przysłowiem, alegorią lub mitem. W określonych kontekstach jest zatem bliska znaczeniowo lub funkcjonalnie wymienionym figurom, a także innym, jak entymemat, epifonemat, epitet, epizod oraz tego typu częściom utworów, jak puenta lub prooemium (Michałowska 1998, s. 864–865).

Renesansowi humaniści już w młodzieńczym wieku dysponowali bazą retoryczno-gnomiczną, nabytą podczas edukacji szkolnej. Sentencje różnych autorów czerpali też z popularnych zbiorów *loci communes*, gdzie były układane tematycznie i dotyczyły różnych sfer życia, służąc zgłębianiu mechanizmów dialektyki i retoryki. Od początku XVI wieku dużym uznaniem cieszyły się także podręczniki mne-

¹ Wyraz *sentencja* bywa przez badaczy używany wymiennie z pojęciami: *aforyzm*, *maksyma*, *gnoma* czy *złota myśl*. Zarówno językoznawcy, jak i literaturoznawcy zwracają uwagę na zbieżność definicji słownikowych wymienionych gatunków. Trudności w sprecyzowaniu genologicznych różnic między nimi pozwalają traktować je synonimicznie, choć jednocześnie skłaniają do pytań o zasadność rozróżniania tych pojęć w synchronii (Chlebda 2005, s. 69–77; Krzysztofik 2013, s. 49–50).

motechniczne, z których można było zapożyczyć *sententiae selectae* autorów według wybranych kryteriów: języka, kategorii, autora, grupy autorów lub tematów i toposów (Czerwińska, Koźluk 2008, s. 110).

Na ziemiach czeskich w czasach średniowiecznych i nowożytnych, podobnie jak w całej Europie, źródłem sentencji moralistycznych było Pismo św. (przede wszystkim Księga Koheleta, Księga Mądrości i Księga Przysłów), a także dzieła autorów antycznych: Cy-cerona, Boecjusza, Wergilusza czy Owidiusza. Z pojedynczych zdań zaczerpniętych z Biblii i starożytnych klasyków układano centony bądź tworzone zbiory cytatów. Z roku 1360 pochodzi rękopis mnicha Konrada z Halberstadtu *Tripartitus moralium*, zawierający około 40 staroczeskich sentencji. W połowie XIV wieku powstał, cieszący się dużą popularnością, czeski przekład *Dystychów moralnych* przypisywanych Katonowi. Skarbnicą przysłów były też: piętnastowieczny utwór Reinera *Fagifacetus* oraz czternastowieczne bajki *Quadripartitus* (*Čtverohranáč*), znane w staroczeskim tłumaczeniu datowanym na połowę wieku XV. Również w tym okresie, tj. w połowie XV stulecia powstał obszerny zbiór, zawierający 238 przysłów i porzekadeł, którego autorem był prawdopodobnie Smil Flaška z Pardubic i Rychmurka. Największą jednak poczytność zyskało dzieło Erazma z Rotterdamu *Adagiorum Collectanea* wydane w 1500 roku, które przyczyniło się do upowszechnienia aforystycznego myślenia i wywarło silny wpływ na czeskie zbiory paremiologiczne (Jakubec 1911, s. 88; Mokienko, Štěpanová 2013, s. 25). Rodzimy szesnastowiecznym dziełem, chętnie wykorzystywanym przez licznych autorów w Czechach była *Knížka rymovní* zawierająca wiersze gnomiczne, mające postać rymowanych dystychów. Jej najstarszy zachowany egzemplarz pochodzi z roku około 1580, ale cytaty z utworu odnotowane w innych pracach już w połowie XVI wieku świadczą o tym, że książka powstała znacznie wcześniej (Flajšhans 1917, s. 43).

W XVI wieku autorami pierwszego rękopiśmiennego spisu przysłów byli dwaj biskupi Jednoty Brackiej Matěj Červenka i Jan Blahoslav. Przez wiele lat Červenka zbierał czeskie i morawskie przysłowia, a po jego śmierci Blahoslav uzupełnił zgromadzony już materiał

i włączył go do swojego dzieła *Gramatika česká* (1571), o czym sam pisał, niejako usprawiedliwiając się:

Avšak abych se cizí práci nechlubil, to sobě snad o čemž bych nepracoval osobuje; pravím že větší těchto přísloví díl, shledal a shromáždil [...] B. M[atěj] Červ[enka] tež od drahně let v tom pracovav; o čemž sem já dávno dobře věděl, a za jiné neměl než že on jako člověk bedlivý a pilný, o tom nějakou knížku užitečnou napíše; pročež i to všecko což sem k té věci příležitých pamětí měl, jemu sem byl ku pomoci toho před časy poslal. Ted pak po jeho smrti teprv, těch škaret, totiž i jeho i svých pamětí a poznamenání, sem dostal, tak nezpraveného všeho spolu. I nechťeje toho s jinými neužitečnými škartami pryč zavrci, pilně sem vše přehlédl a přebрал [...] což bylo ne velmi čackého, to sem zavrhł; a co bylo způsobnějšího, z obojích vybrav, do této knihy sem vepsal, a i nemálo kdež mi se vidělo ještě přísloví i jiných, sententí pěkných, k vysvětlení své shledaných věcí přidal (Čejka, Šlosar, Nechutová 1991, s. 301–302).

W roku 1582 ukazało się drukiem dzieło Jakuba Srnce z Varvažova – *Dicteria seu proverbia bohemika* (1582), zawierające około 700 ekwiwalentów łacińskich przysłów. Zbiór był później wydany w 1682 roku, a następnie w roku 1705 František Ondřej Horný rozszerzył go i opublikował pod tytułem *Přísloví česká*. Korzystali z niego późniejsi paremiografowie (Koupil 2007, s. 184).

Największym jednak zbiorem starych czeskich paremii jest pochodząca już z wieku XVII praca Jana Amosa Komenskiego *Maudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům* (1631), zawierająca ponad 2000 przysłów i porzekadeł. Spośród nich 606 autor przejął ze zbioru, który sporządził Srnec. Komenský uważał przysłowia za nagromadzone doświadczenie przodków i wskazywał następujące powody ich stosowania:

Z čehož viděti, že pro dvě příčiny adagii se užívá: Jedno, pro ozdabu řeči, kteráž se jimi jako kvítiky neb perličkami rozkošnými provívá. Druhé, pro jadrmost rozumu, aby mysl i v pozornosti snáze zadržána býti, i snázeji a mocněji chápati mohla (Novák 1901, s. 2).

Do grona autorów przełomu XVI i XVII wieku, którzy chętnie wykorzystywali w swojej twórczości sentencje, zdając sobie sprawę z zawartego w nich ogromnego potencjału retorycznego i dydaktycznego, należy Bartłomiej Paprocki. Pisarz ten działalność literacką prowadził

w Polsce, a następnie na emigracji politycznej na Morawach i w Czechach, dlatego też bywa nazywany autorem dwóch literatur – polskiej i czeskiej (Petrů 1982, s. 7). Jego bogaty dorobek obejmuje: prace genealogiczne, poezję okolicznościową, satyry, panegiriki, pamflety, polemiki religijne i in.²

Jedną z cech stylu Paprockiego było tzw. pisanie kombinatoryczne, polegające na ciągłym odwoływaniu się do słów autorytetów i łączeniu ze sobą cytatów związanych z renomowanymi źródłami. Autor przywołuje słowa z Biblii, obficie przytacza myśli starożytnych filozofów, Ojców Kościoła, pisarzy chrześcijańskich. Wszystkie te odwołania miały uwiarygodnić i wzmocnić przekazywane przez niego treści i dodać im większej powagi. Czeski badacz twórczości Paprockiego Karel Krejčí tłumaczy nadmiar obcych wstawek w dziełach pisarza właściwością epoki, która duże znaczenie przypisywała jak najszerzszemu wykształceniu książkowemu, przejawiającemu się bardziej w znajomości dzieł uznanych autorów niż we własnej oryginalności twórcy (Krejčí 1941, s. 2). Posługiwanie się całymi ciągami cytatów-sentencji nie naruszało w żaden sposób etosu piszącego. Sentencja służyła bowiem zilustrowaniu tezy, wzmocnieniu argumentacji, a także ozdabiała utwór. Ujmując myśli w sposób błyskotliwy chroniła czytelnika przed znudzeniem. Im bardziej zaś wyszukane było zapożyczenie, tym bardziej świadczyło ono o elokwencji i erudycji piszącego oraz o poziomie jego kultury literackiej. Co więcej, przywołując jakąś znaną sentencję i umieszczając ją w innym kontekście humanista tworzył nowy twór literacki, sentencja, wyjęta ze swego pierwotnego kontekstu, nabierała nowej świeżości literackiej (Czerwińska, Koźluk 2008, s. 114).

Paprocki często wykorzystywał w swoich czeskich dziełach sentencje w języku łacińskim, który uważano wówczas za język ludzi wykształconych, służący do ozdobnego wyrażania i będący nadrzęd-

---

² Paprocki emigrował po bitwie pod Byczyną, w której brał czynny udział. Po porażce armii arcyksięcia Maksymiliana z wojskami Jana Zamoyskiego, pisarz jako zwolennik Habsburga zmuszony był do opuszczenia ojczyzny z obawy przed prześladowaniami (Koczur-Lejk 2014, s. 10–11).

ny wobec języka narodowego. Pomijając ten fakt, Krejčí zwraca uwagę również na aspekt praktyczny takiego działania pisarza, związany z koniecznością publikowania w obcym dla niego języku czeskim. Wykorzystanie licznych zdań po łacinie znacznie ułatwiało mu pracę (Krejčí 1941, s. 2). I mimo, iż Paprocki w przedmowie do jednego z dzieł zapewniał, że pisze w taki sposób, aby czytelnik, który nie zna łaciny, mógł fragmenty w tym języku opuszczać,³ odbiór poszczególnych partii tekstu był utrudniony np.:

Konečněť potřebí mládeži dobrých mravův následovat, tak aby jim dobré obyčaje i v přirození obrácené byly, neb nenadarmo *Cicero* mluví: quemadmodum corpus medicina, sic animum doctrina curat. Potřebí bráti příklady oněch dávných mužův a slavných, v nichž ctnost místo měla, a z jejich naučení a rady potřebí mládež vyučovati. *Demetria Phalerea* rada jest v tom taková, muže toho, kterýž z učení *Theofrasta* k té vyveřejnosti přišel, aby rodičové mládenečkův vysokomyslnost na uzdě pozdržovali, řkouce: *Adolescentum fastuosorum sublimitas in educatione amputetur...* (Paprocký 1601b, k. B4 v.).

Z czasem Paprocki zdał sobie sprawę z tego, że aby dotrzeć do szerszego grona odbiorców, nie tylko do tych bardziej wykształconych, musi dostarczyć tekst w zrozumiałym dla nich języku ojczystym. Pisarz zaczął więc wykorzystane w swoich dziełach sentencje łacińskie tłumaczyć na czeski:

Máte ve čtení slova Krista Pána, která svatý Matouš evanjelista v 22. kapitole napsal: *Reddite ergo quae sunt Caesaris Caesari, et quae sunt Dei Deo*. Dajtež tehda, co jest císařovo, císaři, a co jest Božího, Bohu (Paprocký 1606, k. F4 v.).

I zdaližs nečetl v Přísloví v 14. kapitole: *Amici divitum multi*. Bohatých mnozí jsou přátelé (Paprocký 1606, k. G4 v.).

Nebo *Euripides* praví: *Experientia senum, plus demonstrare potest, sapientiae, quam juvenum*. To jest: Lidí starých zkušenost víceji moudrosti ukáže, nežli mládež (Paprocký 1602, s. M4).

Zaczerpnięte z wielorakich źródeł sentencje Paprocki wpisuje w różnych miejscach swojego tekstu: bądź jako otwarcie dłuższego

---

³ „[...] však nic méně to vše takovým způsobem napsáno jest, že ten, kterýž latinského jazyku nerozumí, může předce čísti smyslem dobrým, opustivše to, cožkoli latinským jazykem vysloveno jest” (Paprocký 1601a, k. C).

wyvodu myśli, bądź jako rozgraniczające jego części wewnętrzne puenty, bądź też jako efektowne konkluzje. Częstokroć w jednym akapicie danego utworu następuje nagromadzenie kilku cytatów-sentencji występujących kolejno po sobie. Zdarza się też, że sentencję zawartą w lapidarnych łacińskich zdaniach autor rozwija w krótkim dwuwiersowym wierszu:

Dobře tehdy Meander řekl: Ducit diunitus malos ad iudicium: Božským zřízením zlostní lidé / Přicházejí k nouzi k bídě (Paprocký 1602, k. F4 v.).

Neb napsal muž jeden vznešený: Bonus odor ex virtute est, malus vero ex vitio: Dobrá vůně z ctnosti pochází / Ale zlá člověka kazí (Paprocký 1602, k. Ee4).

Sentencje łacińskie wplatane przez Paprockiego w tkankę narracyjną utworów z reguły są poprzedzone informacją na temat ich autora np. *jakž vypravuje svatý Bernard..., nenadarmo Cicero mluví..., vedle slov Ciceronových..., praví Seneca..., mluví svatý Augustýn*, lub źródła pochodzenia: *vyjevuje nám Písmo svaté...*. Czasem za pomocą krótkiego wprowadzenia pisarz tylko sygnalizuje, że przytacza obce zdanie: *jak onen poeta napsal..., napsal muž jeden..., mudřec pohanský propověděl, řkouce...*

W twórczości Paprockiego poza przytoczeniami cudzych myśli można również odnaleźć grupę jego autorskich przesłań, ujętych w formę sentencji i wyodrębnionych jako tytuły poszczególnych wierszy lub rozdziałów danego dzieła. Nie zawierają one adnotacji wskazujących na to, że zostały zapożyczone, a tym samym stanowią rzekomo oryginalny wytwór pracy pisarza. Jeśli jednak przyjrzeć im się bliżej, okazuje się, że znalazły się wśród nich parafrazy i modyfikacje powszechnie znanych mądrości starożytnych, a także popularne wówczas w Czechach przysłowia.

W trzytomowym dziele *Nová kratochvíle*, którego poszczególne tomy ukazały się w latach 1597 (t. I), 1598 (t. II) i 1600 (t. III) Paprocki zamieścił apoftegmaty, pouczające anegdoty z życia sławnych ludzi, dworskie żarty, wiersze miłosne i drobne fraszki. W roli tytułów dla wierszy wprowadził sentencje dotyczące różnych aspektów ludzkiego życia np.:

Spěšné dílo není trvánlivé (Paprocký 1597, k. L4).

Jak kdo rodičův sobě váží, tak také zase vážen bude od svých děti (Paprocký 1600, k. D4 v.).

Každý skrže dobré chování poctivosti dochází (Paprocký 1598, k. F4).

Bohatý a hloupý koni přistrojenému jest podobný (Paprocký 1597, k. T4 v.).

Nejšťastnější jest ten člověk, který se nikdy o nic nestará (Paprocký 1600, k. E3) i in.

Z kolei w traktacie religijno-dydaktycznym *Obora aneb zahrada* wydanym w roku 1602, każdy rozdział autor opatrzył tytułową sentencją, zawierającą tezę moralną, jak np.:

Když chudý s bohatým válčit začíná hýne (Paprocký 1602, k. G).

Zlého člověka žádného Pán Bůh retovati nedá (Paprocký 1602, k. J).

Žádný nemá sám sebe vychvalovati (Paprocký 1602, k. N4 v.).

Kdo vysoko leze, těžce padá (Paprocký 1602, k. P2).

Nad svobodu nic milejšího není (Paprocký 1602, k. Q4 v.).

Kdo chce jiného trestati, má na sobě sám dobrý příklad dáti (Paprocký 1602, k. S2).

Znaczna część spośród sentencji Paprockiego ma proveniencję biblijną. Były to przysłowia spopularyzowane dzięki *Biblii králickiej (Bible králická)*, pierwszemu całościowemu czeskiemu przekładowi Biblii, który ukazał się w Czechach w latach 1579–1593. W XVI wieku zdawały się już być rodzimymi, ponieważ weszły w powszechne użycie. Są to np.:

Kdo se povyšuje bývá ponížen (Paprocký 1602, k. F4) – Łk 14,11.

Jméno dobré věčně trvati bude (Paprocký 1600, k. L2) – Prz 22,1.

Rovný k rovnému se hodí (Paprocký 1598, k. B2) – Syr 13,15.

Ten, který jinému jámu kopá, obávati se má, aby sám do ní nevpadl (Paprocký 1602, k. W3) – Prz 26,27.

Analogię do tego przysłowia nasuwa również sentencja:

Kdo nad kým ukrutnost provozuje, sám tolikéž ukrutně zahyne (Paprocký 1598, k. J v.).

Paprocki chętnie wykorzystywał dorobek intelektualny antycznych myślicieli, przetwarzając ich znane sentencje, np.:

Žádný člověk nemůže býti bez vady (Paprocký 1600, k. M3 v.) – myśl Seneki: *Nemo sine vitii est*.

V příhodě přítel poznán bývá (Paprocký 1598, k. E) – zdanie z Cycyrona: Amicus certus in re incerta cernitur.

Některé spośród sentencji Paprockiego budzą skojarzenia ze starými českými příslovími, které možná odnalezt v zbirze Komenského:

Slušnější a lépeji jest hlavě se zachovat nežli zadku (Paprocký 1598, k. J4 v.) – Výše chce zadkem, nežli muž hlavou dosáhnouti – Komenský 1813 (Novák 1901, s. 84).

Kdo vysoko leze, těžce padá (Paprocký 1598, k. P2) – Čím kdo výš vyleze, tím tíže (níže) dolů spadne – Komenský 849 (Novák 1901, s. 45).

Nemáme chválení začátku, až uhlédáme jaký konec bude (Paprocký 1598, k. K4v.) – Měsíce při nastání nechval; t. konec ukáže – Komenský 26 (Novák 1901, s. 4).

W dziele *Trinácte tabulí věku lidského* (1601) Paprocki podejmuje aspekt nieuchronnego przemijania wszystkiego, co materialne i ziemskie, jak również motyw alegorycznej pielgrzymki życia, którą należy odbyć zgodnie z wolą Boga. W trzynastu rozdziałach nazwanych „tablicami” autor charakteryzuje kolejne etapy ludzkiej egzystencji i prezentuje odpowiadające im wzorce moralne, ich układ jest następujący: I – narodziny, II, III i IV – dzieciństwo i wczesna młodość, V – 20 lat, VI – 30 lat, VII – 40 lat, VIII – 50 lat, IX – 60 lat, X – 70 lat, XI – 80 i 90 lat, XII – finalny etap życia, XIII – śmierć (Koczur-Lejk 2015, s. 147–154). W tytułach każdej z XII tablic opisujących życie człowieka autor zamieszcza wierszowane sentencje stanowiące motto do rozwijanych treści. W tym wypadku Paprocki posłużył się utworem Jana Kochanowskiego *Na XII tablic ludzkiego żywota*, który ukazał się w 1590 roku, czego jednak w żadnym miejscu dzieła nie odnotował. Zaczerpnięte dystychy Jana z Czarnolasu pisarz zamieszcza w większości w dosłownym tłumaczeniu, np. *Práva jsou rovně jako pavučina, vrabec prolítne a na mouše vina* (Paprocký 1601b, k. A4 v.) z Kochanowskiego: *Prawa są równe jako pajęczyna | wróbl się przebijie, a na muszkę vina* (Pelc 1991, s. 167), stanowiącego wariant przysłowia polskiego: *Bąk się przebijie, a na muchę vina* (Szmydtowa 1954, s. 39).

W tablicy XI Paprocki zanotował: *Mizerná starost, všickni tě žádáme, ale když přijdeš, na tě nařikáme* (Paprocký 1601b, k. D4 v.),

co jest przekładem dwuwiersza Kochanowskiego: *Biedna starości! | Wszyscy cię żądamy, a kiedy przyjdiesz, to zaś narzekamy* (Pelc 1991, s. 167), będącego parafrazą przysłowia *Starości pragniemy, gdy przyjdzie tęskniemy* (Szmydtowa 1954, s. 39).

Kolejne z przysłów użytych przez Kochanowskiego: *Czego się świeża skorupa nawrzała | Ten zapach będzie w sobie długo miała* (Pelc 1991, s. 166), Paprocki zastąpił czeskim wariantem *Čím navře hrnec v nově kupovaný, tím bude zapáchat potřebovaný*, uwzględnionym przez Komenského (1037) w wersji: *Čím hrnek navře, tím zapáchá* (Novák 1901, s. 53), ale warto zwrócić uwagę, że ten wariant znano również w Polsce, można go znaleźć u Reja w *Wizerunku człowieka pocziwego: A tym, czym nawrzał, zawždy śmierdzi garnek* (Szmydtowa 1954, s. 39).

Z obfitego katalogu sentencji Paprockiego wyłania się kilka grup tematycznych. Do najczęstszych należą:

– p r z y j a ż ů :

Kdo přivykl s přáteli, těžko mu bez nich živu býti (Paprocký 1597, k. C4 v.).

Potřeba přitele ukáže (Paprocký 1597, k. D).

V čase štěstí mnoho přátel míváme (Paprocký 1597, k. D2 v.).

Přátelům náleží víru zachovat v největší těžkosti a potřebě (Paprocký 1600, k. D v.).

Těžko jest živu býti bez přitele na světě (Paprocký 1598, k. F4).

Jest těžká a žalostivá věc s milým přitelem se rozloučiti (Paprocký 1598, k. G4).

– p r z e m i j a n i e , ś m i e r ć :

Žádný dobrý smrti se nebojí (Paprocký 1598, k. E3 v.).

Žádný se smrti neskryje (Paprocký 1598, k. J).

Starost jest každému škodlivá (Paprocký 1598, k. F4 v.).

– p o s t a w y c z ł o w i e k a w o b e c B o g a i K o ś c i o ł a :

Co Bohu náleží, nemá sobě toho žádný přivlastňovat (Paprocký 1598, k. C2).

Pravý a dobrý pastýř nikdy nemá odstupovati od církve Boží (Paprocký 1600, k. G).

– k w e s t i a m i ł o ś c i :

Těžko to tomu přichází, kterýž miluje, a jeho nemilují (Paprocký 1598, k. H4 v.).

Milost přidává rozum (Paprocký 1598, k. H4 v.).

W wielu sentencjach Paprocki odwołuje się do idei renesansowego racjonalizmu:

Rozum nade všechno má být vážen (Paprocký 1597, k. E3 v.).
Na každém místě rozum člověka bohatí (Paprocký 1597, k. E3 v.).
Kdo má rozum, ten jest nejšťastnější (Paprocký 1600, k. E3 v.).
Rozum jest člověku pěkná ozdoba (Paprocký 1600, k. E4 v.).
Moudrý člověk pro svůj rozum věčně mezi lidmi živ bude (Paprocký 1600, k. F4).

Szczególnie miejsce w dziełach Paprockiego zajmują sentencje dotyczące kobiet, którym zgodnie z nauczaniem wychowawców chrześcijańskich autor przypisuje niższy status. Większość z nich ma charakter żartobliwy, ośmieszają stereotypowe przywary niewiast za pomocą literackiej karykatury:

Zlost ženská jest velká (Paprocký 1598, k. A4 v.).
Velká těžkost a klopota jest žena člověku (Paprocký 1598, k. A4 v.).
Dosti bohatá jest žena, když toliko jest moudrá (Paprocký 1598, k. B).
Bohatého rodu žena u chudého muže vším vládnouti chce (Paprocký 1598, k. B).
Žádnému žena neškodí, kdo ní umí vládnouti (Paprocký 1598, k. B v.).
V jednom lůži s ženou spátí jest věc škodlivá (Paprocký 1597, k. N v.).

Nieliczne sentencje głoszą pochwałę płci żeńskiej:

Veliký poklad jest žena poctivá (Paprocký 1597, k. U4 v.).
Bez ženy není dobře živu býti (Paprocký 1597, k. O).

Do wad ludzkich jakie Paprocki piętnuje na łamach swoich dzieł należy pijaństwo, co znalazło też odzwierciedlenie w jego sentencjach:

Peníze a víno ukáží člověka, jaký jest (Paprocký 1597, k. X3 v.).
Opilý ledacos mluví, co mu slina k ústům přinese (Paprocký 1597, k. X2 v.).
Každý opilec jest mrzutých a ošklivých obyčejův (Paprocký 1598, k. W4 v.).
Nerozmyslná opilá rada není dobrá (Paprocký 1597, k. X).

Pisarz krytykuje także nadmierną dbałość o urodę, która stanowi wartość wanitatywną, nietrwałą, złudną, ponieważ dana jest człowiekowi na krótko, dlatego sugeruje by zamiast poprawiania wyglądu zadbać o piękno duchowe:

Jest věc škodlivá, kde se lidé krásní rodí (Paprocký 1600, k. E4 v.).

Nic na člověka ukrutnějšího není, jako jeho krása a spanilá postava (Paprocký 1600, k. F).

Jest veliká hanba a hřích, po Pánu Bohu obličej a postavu svou proměňovati (Paprocký 1600, k. F).

Škaredá tvář žádného nehyzdí (Paprocký 1600, k. F v.).

Za blázna stojí krásný, když nemá v sobě pěkných obyčejův (Paprocký 1600, k. F2).

Kdo se sobě v kráse zalibuje jest rovně jako stín (Paprocký 1600, k. F2).

Krása nepřináší žádného užitku (Paprocký 1598, k. H3 v.).

W swoich sentencjach Paprocki realizuje różne formy moralizatorskiego przekazu, jak:

– k o n s t a t a c j e p e w n y c h z j a w i s k c z y z a c h o w a ń:

Sláva a dobré jméno dlouho trvá (Paprocký 1598, k. E4).

Pláč jest malé potěšení člověku (Paprocký 1598, k. G v.).

Zbyteční smělost jest škodlivá (Paprocký 1598, k. G).

Co se zlé počíná dobré býti nemůže (Paprocký 1598, k. G3).

Zlá věc se zatajiti nemůže (II H4).

– r a d y:

Lépeji poctivě umřítí, nežli bez poctivosti živu býti (Paprocký 1600, k. D2 v.).

Lépeji jest málo mluvíti moudře, nežli mnoho hloupě (Paprocký 1600, k. D4).

– p o u c z e n i a:

Každá dobrá žena povinná jest poslouchati vrchnosti (Paprocký 1598, k. A).

Synům dobrým náleží míti v poctivosti rodiče své (Paprocký 1600, k. E2).

Náležitá jest věc dobrého se dobrým odplacovati (Paprocký 1598, k. C3 v.).

Neřádná milost ničemuž dobrému nepřivozuje (Paprocký 1598, k. E4 v.).

Vlasti své hájiti do nejposlednější síly každému náleží (Paprocký 1598, k. E2 v.).

Ženu ušima a ne očima vybíráti sobě máme (Paprocký 1600, k. C4).

– p r z e s t r o g i:

Žádný nevěř nepříteli (Paprocký 1598, k. H4 v.).

Žádný se nedomnívej býti šťastným za života svého (Paprocký 1598, k. E3).

Žádný se Bohu nerovnej (Paprocký 1598, k. J2 v.).

Žádný ožralec velký k dobrému konci nepřichází (Paprocký 1602, k. Bb4 v.).

Reasumując, Bartłomiej Paprocki w swoich dziełach przyjmuje postawę dydaktyczną, pouczającą, perswazyjną, ośmieszającą, czasem ironizującą. Zachęca do życia szlacheckiego, proponując pozytywny model postępowania, działania i zachowania się człowieka. Pomocne w realizowaniu tego celu są licznie używane przez niego sentencje, ujmujące z celnością i lapidarnością głębokie, nieprzemijające prawdy życiowe, które znajdują powszechne zastosowanie. Pisarz, podobnie jak inni autorzy jego czasów, korzystał zarówno z bogactwa myśli antycznej (greckiej, rzymskiej, biblijnej), stanowiącej wspólne dobro kulturowe, jak i z dziedzictwa aforystyki czeskiej. Źródłem założeń była dla Paprockiego także renesansowa twórczość Jana Kochanowskiego.

Literatura

- Čejka M., Šlosar D., Nechutová J. (red.), 1991, *Gramatika česká Jana Blahoslava*. Brno.
- Chlebda W., 2005, *Szkice o skrzydlatych słowach. Interpretacje lingwistyczne*. Opole.
- Czerwińska J., Koźluk M., 2008, »*Quicquid in Euripide, tragicorum principe, memorabile Est*« – forma gnomiczna Eurypidesa oraz jej recepcja w XVI wieku. „Symbolae Philologorum Posnaniensium Graecae et Latinae” XVIII, s. 353–376.
- Flajšhans V., 1917, *Knížka rýmovní*. „Sborník filologický” 6, s. 41–61.
- Jakubec J., 1911, *Dějiny literatury české. Od nejstarších dob do probuzení politického*, Praha.
- Koczur-Lejk K., 2014, *Bartłomiej Paprocki – piśmiennictwo i przekład. W stronę kontrreformacji*, Szczecin.
- Koczur-Lejk K., 2015 *Periodyzacja życia ludzkiego według Bartolomeja Paprockiego*, [w:] *Homo Communicans V. Człowiek w przestrzeni komunikacji międzykulturowej*, red. B. Rodziewicz, K. Janaszek, R. Gawarkiewicz, Szczecin, s. 147–154.
- Koupil O., 2007, *Grammatykáři. Gramatografická a kulturní reflexe češtiny 1533–1672*. Praha.
- Krejčí K., 1941, *Latinské ozdoby v českých spisech Bartoloměje Paprockého z Hlohohol*. (Príspevek k humanistické stylistice), „Sborník filologický” 12, s. 1–35.
- Krzysztofik M., 2012/2013, *Aforyzmy i sentencje w polskich kalendarzach XVII-wiecznych*. „Studia Filologiczne Uniwersytetu Jana Kochanowskiego”, tom 25/26, s. 49–50.

- Michałowska T. (red.), 1998, *Słownik literatury staropolskiej*. Wrocław.
- Mokienko V., Štěpanová L. (red.), 2013, *Flajšhans Václav. Česká přísloví. Sbirka přísloví, průpovědí a pořekadel lidu českého v Čechách, na Moravě a ve Slezsku*, 1. Olomouc.
- Novák J.V., (red.), 1901, *Jana Amosa Komenského Maudrost starých Čechů za zrcadlo vystavená potomkům, z rukopisu lešenského*, Praha.
- Paprocký B., 1597, *Nová kratochvíle, s kterouž tři bohyně, totiž Juno, Pallas a Venus na svět přišly. Jedna každá z nich pět set jak žertův, tak také utěšených příkladův v rozličných případnostech a příbězích, k potěšení lidskému ukazujíc*, v Starém Městě pražském u Anny Šumanovy.
- Paprocký B., 1598, *Jiná částka nové kratochvíle, s kterouž bohyně Venus na svět vyšla, pět set žertův i jiných kratochvílných příkladův s sebou vede. Z rozličných příběhův sebrané a nově vydané*, v Starém Městě pražském u Daniele Sedlčanského.
- Paprocký B., 1600, *Nová kratochvíle, s kterouž Pallas na svět přišla, jak něco žertův, tak také i pěkných příkladův z rozličných příběhův lidských sebraných s sebou vedouce*, v Starém Městě pražském u Jana Schumana.
- Paprocký B., 1601a, *Půst tělesný jak nám jest potřebný k nabytí a dosažení života věčného, krátce z Nového i Starého zákona i písem doktorův svatých poznamenaný, sebraný a vydaný*, v Starém Městě pražském u Jana Šumana.
- Paprocký B., 1601b, *Třinácte tabulí věku lidského krátce sepsaných*, v Starém Městě pražském u Jana Šumana.
- Paprocký B., 1602, *Obora aneb zahrada, v které rozličná stvoření rozmlouvání svá mají*, v Starém Městě pražském u Jana Šumana.
- Paprocký B., 1606, *Rozmlouvání aneb hádání chudého člověka s bohatým, z kteréhož se jeden každý může naučit dobrých a pobožných skutků, vybrané z Písma svatého a vydané*, v Brně u Bartoloměje Albrechta Formana.
- Pelc J. (red.), 1991, *Kochanowski J., Fraszki*, Wrocław.
- Petrů E., 1982, *Autor dvou literatur – Bartoloměj Paprocký z Hlohohol a Paprocké Vůle*, [w:] B. Paprocký. *O válce turecké a jiné příběhy*, Praha, s. 7–22.
- Szymdłowa Z., 1954, *Przysłowia i zwroty przysłowiowe w utworach Jana Kochanowskiego*. „Pamiętnik Literacki” 45, nr 1, s. 30–60.